

HERBA: EESTI RAHVAMEDITSIIINI RAVIMTAIMEDE ANDMEBAAS INTERNETIS

Renata Sõukand

Esimese üleskutse rahvameditsiini materjali kogumiseks tegi 1878. aastal Tartu ülikooli farmaatsiaprofessor Georg Nöel Dragen-dorff (1836–1898) (Niggol 1877: 85), kuid kahjuks jäi tema üleskutse vastuseta. Teise, palju ulatuslikuma ja ka tulemuslikuma kogumistöö võttis 1888. aastal ette folklorist ja keeleteadlane Jakob Hurt, kelle üleskutsele saabus kokku 71 792 uskumusalast teadet (Viidebaum & Loorits 1932: 217). Neist 833 (ehk 1,2%) kirjeldavad taime-de kasutamist inimeste raviks. Kogumistöö jätkub seniajani ning Eesti Rahvaluule Arhiivis on viimase poolteise sajandi jooksul arvestuslikult talletatud ligi 10 000 ravimtaimede kasutamist puudutavat teadet. Kogutud materjali hulk on suur, kuid veel suurem on selle hajutatus erinevate käsikirjaliste kogude vahel. Nende põhjal on aastatega koostatud rahvabotaanika kartoteek, mis on muutunud andmed huvilistele hoomatavamaks ja kättesaadavamaks. Kuid siiski ei kajasta kartoteek kogu materjali, sest eriti alates 1930. aastate lõpust on selle täiendamine olnud sporaadiline.

Sellest tingituna sai seatud eesmärgiks kõigi andmete koondamine ühtsesse andmebaasi, mis võimaldaks informatsiooni kiiresti otsida ja sorteerida. Esimese katse selles suunas tegi Toomas Sildvee, kes digiteeris rahvabotaanika kartoteegis sisalduva, rahvameditsiinialase teabe ja lõi etnobotaanilise β -Herba,¹ mis võimaldas otsida ravimtaimi taime teadusliku eestikeelse, ladinakeelse ja rahvapärase nimetuse ning ka haigustegruppide järgi (Sildvee 1996).

¹ Siin ja edaspidi kannab Herba esialgne (Toomas Sildvee koostatud) versioon kui algvariant nimetust β -Herba, uut versiooni nimetatakse Herbaks.

β-HERBAST HERBAKS

Toomas Sildvee loodud β-Herba oli koostatud Dbase II-s ja sisaldas üheksa välja: *allikas* [= viide], *kohanimi* [= kogumiskoht], *inimene* [= koguja], *aasta* [= kogumisaasta], *ladinakeelne taimenimetus*, *teaduslik taimenimetus*, *rahvapärane taimenimetus*, *otstarve*, *tekst* (Sildvee 1996: 19–20).

β-Herba eeskujuks oli indiaani rahvameditsiini põhjal koostatud etnobotaaniline andmebaas *Native American Ethnobotany* (Moerman 2003), mille praeguseks juba uus versioon on kättesaadav internetis (<http://herb.umd.umich.edu/>). Vana versiooni kirjeldus on nüüdseks kättesaadav vaid paberkandjal (Moerman 1977).

Töö alustamise ajal sisaldas β-Herba umbes 2600 teadet (koos dublettidega üle 4000 sissekande), mis peaks moodustama ligikaudu neljandiku käsikirjades leiduvast materjalist ja alla poole arvatavast kartoteegis paiknevast materjalist. Toomas Sildvee põhjendab oma Tartu Ülikooli Botaanika ja Ökoloogia Instituudis kaitsitud lõputöös materjali valikut järgmiselt:

- 1) Informatsioon pidi olema etnofarmakoloogilise iseloomuga.
- 2) Pidi olema võimalik identifitseerida vähemalt taime perekond.
- 3) Pidi olema identifitseeritav haigus.
- 4) Informatsioon pidi pärinema Eestist.
- 5) Ravi pidi olema tänapäeva meditsiini seisukohalt tõsiselt võetav (Sildvee 1996: 21–22).

β-Herbal oli mitmeid nii sisulisi kui ka vormilisi puudujääke.

1. Andmebaasi sisestamiseks kasutati rahvabotaanika kartoteeki ega arvestatud dublettide olemasoluga (st ühte kaarti on kopeeritud mitu korda, sest sellel on mainitud mitut taime, või lihtsalt kogemata, sest kopeerimise aeg oli pikk ja seda tegi palju inimesi).

2. β-Herbas kajastus reeglina ainult üks kaardil nimetatud taim või seal esinev haigus, kuigi mõlemaid võis olla mitu.

3. Haiguste liigitamisel oli lähtutud rahvameditsiini kartoteegi klassifikatsioonist, mis ei võimalda saada täit ülevaadet andmebaasi sisust.

4. Kõigi üheksa välja üheaegne ilmumine ekraanile muutis andmete käsitlemise komplitseerituks.

1998. aasta sügisest algas töö etnobotaanika andmebaasi täiendamiseks. Väga kiiresti sai selgeks vajadus arendada β -Herbast Herba.

Esimese tööna tuli kõrvaldada algversiooni puudujäägid, luua uus struktuur ja muuta haiguste klassifitseerimise süsteemi. Selleks püstitati järgmised ülesanded:

1. Eemaldada kõik dubletid, lähtudes allikast (viitest) ja teksti sisust.

2. Liigitada teated vastavalt loodavale struktuurile.

3. Selekteerida sagedamini esinevad või iseloomulikumat haiguste nimetused ja moodustada märksõnad, et lihtsustada haiguste järgi klassifitseerimist.

5. Rahvameditsiini kartoteeki läbi töötades leida igale valitud märksõnale semantilised seosed, mis rahvameditsiinis selle sõnaga (nimetusega) on tekkinud. Mõned harvaesinevad nimetused koondata, eriti kui on põhjust arvata, et tegemist on sarnaste haiguste või ilmingutega. Selle põhjal teostada lõplik liigitamine.

Selle töö tulemusena valmis versioon, mille põhjal kaitses käesoleva kirjutise autor oma bakalaureusetöö farmaatsias (Sõukand 1999). Tekste sai otsida haiguste märksõnade järgi ning ladina- ja eestikeelsete taimenimetuste järgi, kusjuures botaanilise klassifikatsiooni osas lähtuti Toomas Sildvee loodud jaotusest.

Peagi selgus, et andmebaasi sellisel kujul kasutajatele avada ei saa, sest tekstides on palju erineva algupäraga vigu ja informatsioonikadu ning need vajaksid originaaliga võrdlemist ja toimetamist. Ka ei saanud andmebaasi sellisel kujul pidada representatiivseks, sest see ei sisaldanud kaugelt kõiki kartoteegis esindatud tekste. Algaski tekstide lisamine ja kontrollimine kartoteegi alusel. Selle tulemusel oli andmebaasis 2001. aasta lõpuks ligi 5000 teksti.

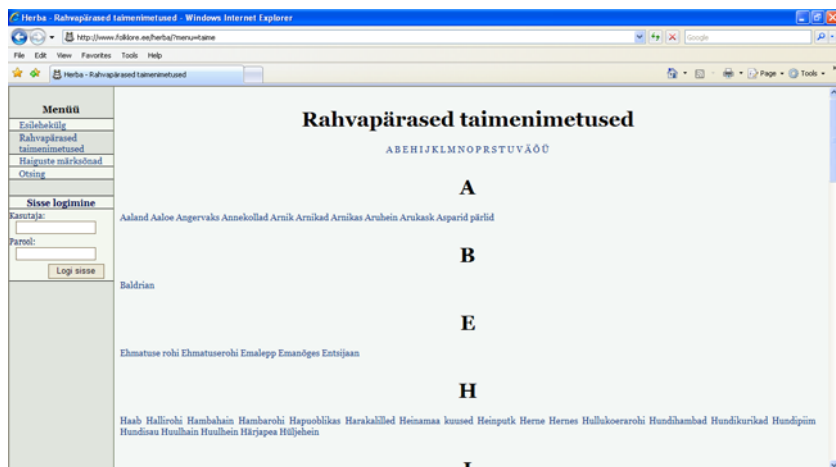
2004. aastal võimaldas Hasartmängumaksu Nõukogu stipendium kolmeaastase pausi järel jätkata andmebaasi arendamist. Esimesed tõrked tekkisid lisaandmete liigitamisel. Seniajani oli andmebaasi botaanilise jaotuse osas toetunud Toomas Sildvee liigitusele (nt kõik "maavitsad" klassifitseeritud automaatselt harilikuks

maavitsaks *Solanum dulcamara* vms). Lisatud tekstidest tuli juurde mitmeid taimenimetusi, mida β -Herbas ei olnud, seepärast tuli otsida abi Eesti esimese tunnustatud etnobotaaniku Gustav Vilbaste taimenimetuste kogust, mis ilmus raamatu ja andmebaasina 1993. aasta (Vilbaste 1993). Süvenemisel ilmnes, et suuremal osal juhtudest ei ole etnobotaaniliste teadete põhjal võimalik tuvastada taime perekonna tasemel isegi siis, kui tekst on Eesti Rahvaluule Arhiivi kartoteegis mingi kindla nimetuse alla liigitatud, sest see ei ava midagi peale taimenimetuse. Eesti rahvameditsiini ravimtaimede uurimise teebki huvitavaks asjaolu, et enamikus arhiivitekstides toodud taimemärksõnade puhul on raske täpselt öelda, millise konkreetse botaanilise liigiga on tegemist. Nii näiteks tähistab nimetus “jooksjarohi” 48 taimeliiki, olles üks polüfunktsionaalsemaid taimenimetusi, millega tähistatakse erinevaid taimi. Sealjuures “jooksja” (= reuma) raviks kasutati olulisel määral rohkemaid taimi, mis kõik sugugi “jooksjarohu” nimetust ei kanna (Sõukand 2004).

Arvestades aastate jooksul omandatud teadmisi rahvameditsiinilise ja etnobotaanilise materjali iseärasustest ning kavandades ulatuslikke muudatusi, koostati 2006. aasta alguses projekt riikliku programmi “Eesti keel ja rahvuslik mälu” konkursile, kust Herba sai rahastuse ajavahemikuks 2006–2008.

HETKEKS TEHTU

Aprilliks 2007 sisaldas andmebaas 833 rahvameditsiinis kasutatavaid taimi kirjeldavat teksti, mis pärinevad Jakob Hurda rahvaluulekogust (1888–1906). See tekstikorpus on representatiivne, tekstid on kontrollitud ja toimetatud. On loodud uus andmebaas, kus tekstid on sorteeritavad taime rahvapärase nimetuse ja haiguse märksõna järgi. Digiteeritud, kontrollitud ja toimetatud on ka ligi 400 teksti Matthias Johann Eiseni kogust, mis ootavad andmebaasi sisestamist. Lõppenud on nn väikekogude (Akadeemiline Ema-keele Selts (AES), Akadeemilise Loomaarstiteadusliku Seltsi rahvameditsiini kogu (ALS), Eesti Kirjanduse Seltsi rahvaluulekogu (EknS), Eesti Rahva Muuseumi rahvaluulekogu (ERM), M. J. Eiseni stipendiaatide rahvaluulekogu (E, St K ehk EVR)) tekstide sisesta-

Eesti Rahvameditsiini ravimtaimede andmebaas Herba (<http://www.folklore.ee/herba>). Rahvapäraste taimenimed leheküljel.

mine ja alustatud on käsikirjaliste Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kogu tekstide digiteerimist ja kontrollimist.

Paralleelselt on loodud seos taimede rahvapäraste nimetuste ja botaanilise nomenklatuuri vahel. Selle loomisel on lähtutud eeskätt Gustav Vilbaste andmebaasist, kuid kasutatud on ka teisi rahvapäraseid taimenimetusi kajastavaid allikaid (pikemalt vt Sõukand & Kalle 2007). On alustatud iga botaanilise liigi lühikirjelduste ja fotode lisamist andmebaasi. Iga rahvapärase taimenimetusega on seotud üks kuni mitu liigikirjeldust. Hetkel on andmebaasis kirjeldatu ja pildistatuna ligi 200 taime.

Katsetusjärgus andmebaasi mõningaid parameetreid saab jälgida internetis (<http://www.folklore.ee/herba>).

TULEVIKULOOTUSED

Järgmise kahe aasta jooksul loodetakse kontrollida ja juurde digiteerida ERA ja Eesti TA Fr. R. Kreutzwaldi nim (Riikliku) Kirjandusmuuseumi (nüüd Eesti Kirjandusmuuseumi) rahvaluule osakon-

na rahvaluulekogu (RKM) ravimtaimi puudutavad tekstid ning need andmebaasi tarvis liigitada.

Programmeerimisel on prioriteediks saada tööle otsingumootor. Herba praegusel kujul loodud baas võimaldaks palju enam kui lihtsalt taimede või haiguste nimetuste järgi otsimist. Kavas on katsetada tekstides sisalduva informatsiooni esitlust interaktiivsel kihelkondade kaardil ja võrrelda seda taimenimetuse esinemise piirkonnaga.

Ka vajavad pikemat tutvustamist iga botaanilise liigi farmakoloogilised omadused, sh see, milliseid tõestatud raviomadusi taim evib tänapäeva meditsiini seisukohalt ja mis haiguste vastu on seda taime kasutatud teiste rahvaste etnomeditsiinis. See annaks hea võrdlusmaterjali nii tänapäeval tunnustatud kui ka muu maailma etnomeditsiinis eeldatud raviomaduste võrdlemiseks eesti rahvameditiiniga.

MEESKOND

Andmebaasi β -versiooni koostas Toomas Sildvee, tollal Tartu Ülikooli bioloogiatudeng, keda abistas sisestamisel farmaatsiatudeng Kadri-Ann Nigol. Alates aastast 1998 juhib Herba projekti Renata Sõukand, tema loodud on ka uus andmebaasi struktuur.

Lisaks juba nimetatutele on tekste sisestanud ka Merje Susi, Aveliina Helm, Ave Tupits, Eva-Kait Kärblane ja Salle Kajak. Viimased kaks on kontrollinud ka teiste sisestatud tekste. Keeletoimetajaks on läbi aja olnud Luule Krikmann.

Andmebaasi botaanilist osa koostab ja abistab projektijuhti tekstide liigitamisel alates 2006. aastast Eesti Maaülikooli botaanika ja mükoloogia magistrant Raivo Kalle. Programmeerinud on andmebaasi erinevatel aegadel Sander Vesik, Taavi Padjus ja Saamuel Vesik.

TOETAJAD

Oma esimestel eluaastatel püsis projekt suurelt jaolt tegijate entusiasmil ja vabatahtlikul tööl. Aastatel 1999–2003 eraldas Eesti Kultuurkapital väikeseid rahasüste, võimaldades kartoteegitekste digiteerida. Ka toetas Kultuurkapital 2006. aastal osaliselt programmeerimistöid. 2004. aastal eraldas Hasartmängumaksu Nõukogu stipendiumi andmebaasi ülesehituse muutmiseks. Alles 2006. aasta aprillist rahastab tekstide sisestamist, kontrollimist ja toimetamist ning andmebaasi botaanilise poole ülesehitamist riiklik programm “Eesti keel ja rahvuslik mälu”.

Kogu projekti aja on meeskonda ruumide, töökohtade, nõu ja jõuga toetanud Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond ja eriti selle osakonna juhataja filoloogiadoktor Mare Kõiva.

Projekti meeskond tänab kõiki toetajaid.

KIRJANDUS

- Herba: Eesti Rahvameditsiini ravimtaimede andmebaas* (<http://www.folklore.ee/herba> – 20. juuni 2007).
- Moerman, Daniel E. 1977. *American Medical Ethnobotany: A Reference Dictionary*. Garland Reference Library of Social Science 34. New York & London: Garland.
- Moerman, Daniel E. 2003. *Native American Ethnobotany: A Database of Foods, Drugs, Dyes and Fibers of Native American Peoples, Derived from Plants* (<http://herb.umd.umich.edu> – 20. juuni 2007).
- Niggol, Carl Heinrich 1877. Eesti Kirjameeste Seltsi protokollid: Kaksteistkümmes koosolek 14. ja 15. Juuni 1877. *Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat* V. Tartu: Eesti Kirjameeste Selts, lk 78–86.
- Sildvee, Toomas 1996. *Ravimtaimed Eesti Teaduste Akadeemia Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi fondides*. Lõputöö. Käsikiri Tartu Ülikooli Botaanika ja Ökoloogia Instituudis. Tartu: Tartu Ülikool, Botaanika ja Ökoloogia Instituut.
- Sõukand, Renata & Kalle, Raivo 2007. Eesti rahvameditsiini ravimtaimede andmebaas *Herba*: Struktuur ja klassifitseerimine Jakob Hurda kogu tekstide näitel. *Ilmumas*.
- Sõukand, Renata 1999. *Eesti rahvameditsiini andmebaas HERBA*. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli arstiteaduskonna farmaatsia organisatsiooni õppetoolis. Tartu: Tartu Ülikool, Farmaatsia organisatsiooni õppetool.

- Sõukand, Renata 2004. "Jooksvarohud" Eesti rahvameditsiinis. *Akadeemia* 11, lk 2475–2493.
- Viidebaum (= Viidalepp), Richard & Loorits, Oskar 1932. Eesti rahvaluulekogude statistiline ülevaade. *Vanavara vallast: Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad* 1. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 195–219.
- Vilbaste, Gustav 1993. *Eesti taimenimetused = Nomina vernacula plantarum Estoniae*. Emakeele Seltsi toimetised 20 (67). Tallinn: ETA Emakeele Selts (vt ka <http://www.loodus.ee/vilbaste/> – 20. juuni 2007).